

ДІДЕНКО Н. Г., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

N. DIDENKO, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of Department of Public Management and Administration, Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА УПРАВЛІННЯ

SOCIAL CAPITAL AND MANAGEMENT

Досліджено роль соціального капіталу у вирішенні управлінських проблем, процеси формування соціального капіталу в соціальних мережах. Визначено особливості позитивного та негативного соціального капіталу та їх вплив на суспільний розвиток.

Автором доведено актуальність формування соціального капіталу в українському суспільстві. Вважаємо важливим розуміти, що дефіцит соціального капіталу призводить до виникнення та поширення асоціальних явищ в Україні, нелегітимних соціальних відносин, деструктивних соціальних норм, поширення недовіри до держави та суспільних інститутів.

Соціальний капітал в українському суспільстві свідчить про рівень в'язків та відносин між групами, об'єднаннями та спільнотами населення, що базуються на спільних нормах та цінностях, взаємній довірі, розгалужених соціальних мережах та зрілих громадянських традиціях. Зазначено, що накопичення соціального капіталу в Україні може відбуватися за умов адекватного ефективного управління, спрямованого на зменшення соціальної відчуженості та напруженості, стимулювання економічного зростання та підвищення рівня добробуту громадян.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальна взаємодія, демократія, публічне управління, соціально-економічний розвиток, соціальна взаємодія.

The role of social capital in solving administrative problems, processes of formation of social capital in social networks is investigated. The features of positive and negative social capital and their influence on social development are determined. The urgency of the formation of social capital in Ukrainian society is proved.

The author proved the urgency of the formation of social capital in Ukrainian society. it is important to understand that the shortage of social capital leads to the emergence and spread of asocial phenomena in Ukraine, illegitimate social relations, destructive social norms, the spread of distrust of the state and social institutions.

Social capital in Ukrainian society shows the level of ties and relations between groups, associations and communities based on common norms and values, mutual trust, branched social networks and mature civil traditions. It is noted that the accumulation of social capital in Ukraine can take place under conditions of adequate effective management aimed at reducing social exclusion and tensions, stimulating economic growth and raising the level of welfare of citizens.

Key words: social capital, social interaction, democracy, public administration, social and economic development, social interaction.

Актуальність теми, постановка проблеми. Як свідчить управлінська практика, зростання соціального капіталу у суспільстві підвищує ефективність управлінської діяльності, даючи змогу при прийнятті управлінських рішень опиратися на солідарність громадян, їх патріотизм і досягати консенсусу груп з різними соціально-політичними інтересами. В такому разі має значення як індивідуалістична складова соціального капіталу, яку виділяє Р. Патнем, так і відношення до соціального капіталу як до групо-

вого ресурсу, який дозволяє «склеювати» соціальні зв'язки і взаємодії через норми, правила і переконання.

На даний час саме соціальна злагода, баланс інтересів різних верств населення з приводу розподілу суспільного продукту, гідний рівень життя набувають особливої актуальності та стають головними умовами консолідації суспільства, у якому справедливість і демократія опираються на довіру. Це зумовлює необхідність оцінювання соціального капіталу як вагомого чинника консолідації та

ресурсу, за рахунок якого формуються та розповсюджуються нові, більш ефективні інститути.

Як свідчать дані соціологічного дослідження, проведеного у червні 2018 р. Центром Разумкова, серед інститутів держави та суспільства в Україні найбільшу довіру громадян мають волонтерські організації (ім довіряють 65,2% опитаних), Церква (61,1%), Збройні Сили України (57,2%), добровольчі батальйони (50,0%), Державна служба з надзвичайних ситуацій (51,1%), Державна прикордонна служба (50,7%), На-

ціональна гвардія України (48,6%), громадські організації (43,4%) – число респондентів, які довіряють цим інститутам, на статистично значущому рівні перевищує число тих, хто їм не довіряє.

Дещо нижчі показники мають патрульна поліція (35,2% довіряють і 49,1% не довіряють), Омбудсмен (25,2% і 42,1%, відповідно), СБУ (32,2% і 53,3%, відповідно), Національна поліція (32,9% і 55,4%, відповідно).

Ще нижчий рівень довіри мають антикорупційні органи: НАБУ довіряють 17,1% опитаних, не довіряють – 63,1%, НАЗК довіряють 12,5% опитаних, не довіряють – 63,2%, САП довіряють 13,5% опитаних, не довіряють – 64,3%.

Ще нижчою є довіра до судової та банківської систем. Президенту України довіряють 13,8% опитаних, не довіряють – 80,6%, Уряду – відповідно 13,7% і 80,7%, Верховній Раді – відповідно 10,3% і 85,6%, Національному банку – відповідно 14,1% і 76,2%, Верховному суду – відповідно 10,6% і 75,2%. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 8,6% опитаних, не довіряють – 85,3% [2]. Наведені дані, по-перше, свідчать про те, що найбільшу довіру громадяни мають до громадських об'єднань, тобто тих, де формується спільний соціальний капітал, по-друге, низький рівень довіри до державних структур означає актуальність активної взаємодії держави з громадянським суспільством для перетворення наявного соціального капіталу на вагомий чинник позитивних змін у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню соціального капіталу присвячені роботи таких зарубіжних вчених як П. Бурдьє, Дж. Коулман, Р. Патнем, М. Олсон, А. Портес, Н. Лін, Р. Барт, Ф. Вулкок, Е. Остром, Р. Роуз, Ф. Фукуяма тощо та вітчизняних – М. Лесечко, О. Сидорчук, В. Степащенко, В. Чепак та інші. Аналіз публікацій охоплює значне коло робіт з соціології, політології, психології, що свідчить про активний науковий інтерес до теми соціального капіталу, хоча серед науковців існують як прибічники активної ролі соціального капіталу в суспільному розвитку, так і певний скепсис щодо

його можливостей впливати на суспільні зміни.

Мета статті – дослідити роль соціального капіталу у вирішенні управлінських проблем, процеси формування соціального капіталу в соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу. Одне з перших визначень соціального капіталу було наведено Дж. Коулманом, який розглядав соціальний капітал як потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, який цілеспрямовано формується у процесі міжособистісних відносин: через зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми.

З позиції теорії раціонального вибору Дж. Коулмен стверджує, що формування очікувань та зобов'язань є вигідним у підтримці соціальних відносин, адже, коли людина бере на себе певні зобов'язання, то вона очікує, що надана нею послуга буде оплачена у вигляді допомоги, коли в ній виникне необхідність. Накопичені зобов'язання (кредити довіри) розширюють контроль над ресурсами і подіями і задають позицію в структурі влади. Отже, соціальний капітал приносить не тільки індивідуальну вигоду, але й є корисним всім членам групи, оскільки разом з внесеними ресурсами зростає і загальна корисність [3].

П. Бурдьє характеризує соціальний капітал як «сукупність реальних чи потенційних ресурсів, що пов'язані з володінням стійкою мережею більш-менш інституціалізованих відносин знайомств та визнання» [1], тобто даний ресурс базується і акумулюється на відносинах членства в певній групі, соціальній мережі. Але, на думку П. Бурдьє, соціальний капітал є не стільки засобом отримання економічних вигід, скільки проявом економічних і соціальних умов суспільного розвитку. П. Бурдьє вказує на взаємозв'язок у суспільстві між рівнями економічного розвитку і соціального капіталу, які детерміновані політичним ладом, релігійними традиціями й усталеними цінностями.

Р. Патнем, досліджуючи проблеми становлення й розвитку демократії в Італії, також використав поняття соціального капіталу, однак, наді-

ливши його дещо іншим змістом. Вчений визначає даний феномен як «традиції соціальної взаємодії, які розпочинаються із глибини віків та передбачають норми взаємності й довіри між людьми, широке розповсюдження різного роду добровільних асоціацій і залучення громадян в політику заради вирішення проблем, які стоять перед суспільством» [4, с. 224]. Таке розуміння соціального капіталу стало наслідком застосування в дослідженні автора теорії колективних дій з її акцентом на досягненні співробітництва за рахунок загальних норм, що формуються спільними діями.

Оцінюючи результати реформи децентралізації влади в Італії у 1960-х рр. XX ст., Р. Патнем виявив доволі різні наслідки імплементації реформаторських заходів: в північних регіонах, де люди були більш соціально активними (за показниками явки на виборах, участі в асоціаціях, зацікавленості в місцевих справах), передані повноваження принесли більшу суспільну корисність, у той час, як у південних у результаті реформ якості управління стрімко знизились.

За дослідженням Р. Патнема, на Півночі Італії зміни політико-економічних інститутів відбувалися в унікальному соціальному контексті, який визначався горизонтальними рівнями співробітництва і громадянської солідарності, які, у свою чергу, підсилювали громадянське суспільство, в той час як на Півдні інституціональний розвиток гальмувався ієрархічною побудовою соціальних зв'язків (модель «патрон-клієнт»), незначною залученістю населення до політичного життя з причин соціальної апатії та відсутності віри у можливість змін. З цього дослідник робить висновок, що добровільне співробітництво як необхідна умова ефективності колективних дій досягає критичного рівня там, де вдалося накопичити значний соціальний капітал у вигляді норм взаємності і структур громадянської залученості.

За Р. Патнемом, такі індивідуальні індикатори як інтенсивність і сила контактів, членство в громадських об'єднаннях, електоральна активність, задоволеність взаємовідносинами, дотримання норм взаємності, почуття безпеки, довіра до

інших громадян і соціальних інститутів дають можливість вимірювати соціальний капітал і визначати його групові або територіальні показники [4].

Узагальнюючи ці точки зору та опираючись на інші дослідження (Е. Остром, М. Вулкока, М. Олсона, У. Бейкера та ін.), можна зробити висновок, що в управлінні завдяки розвитку соціального капіталу можна досягти значних успіхів, використовуючи соціальний капітал заради позитивних змін. Це дозволяє радикально зменшити витрати, передаючи вирішення місцевих проблем безпосередньо самим громадянам, які стають суб'єктами дії, починають самостійно вирішувати свої проблеми, по-новому оцінюють свої власні можливості. Прозорість податків і прибутків, прийнятності і зрозумілого розриву між максимальними і мінімальними прибутками визначає можливість того, що самоорганізація громадян здійснюватиметься на принципах консенсусу і партнерства, в протилежному випадку – означатиме об'єднання заради класової боротьби. В такому разі виходимо з того, що соціальний капітал створюється з бажання людей проявляти ініціативу, думати, прикладати певні зусилля, створювати нові форми взаємодії. Зауважимо, що в будь-якій формі соціальної організації існують правові норми і правила, а кожному суб'єкту імпліцитно присутнє бажання усвідомлювати свої права і обов'язки щодо інших, інакше, жодні переговори, обговорення, дискусії не зможуть реалізуватися у дії без відповідного правового оформлення. Така залежність впливає з того, що у соціальній реальності люди по відношенню до суспільства виконують певні персоніфіковані соціальні ролі, завдяки яким вони вводяться в соціальну систему і підпорядковуються їй. Соціальне життя людини, таким чином, залежить від загальних форм буття і має значення лише в тій мірі, в якій воно інтегроване в ці форми. Цей процес інтеграції відбувається цілеспрямовано, свідомо, роблячи життя індивіда значимим у соціальній реальності, суспільно визнаним і тому співпричетним до загального буття. Норми та ідеали, перетворюючись на внутрішні імпе-

ративи людського існування, забезпечують реалізацію загальних імперативів в індивідуальному існуванні.

Значною мірою на формування соціального капіталу впливають сьогоденні соціальні мережі, що дозволяє будувати різні соціальні мережні конфігурації, здійснювати різні виміри щільності мереж, сили мережних зв'язків, їх стабільності. Н. Лін трактує соціальний капітал як ресурси, що містяться у соціальних мережах і обраховує об'єм соціального капіталу, сумуючи цінні ресурси (багатство, влада, авторитет) приналежні акторам з якими фокальний (центральный) актор має прямі чи опосередковані зв'язки [7].

За дослідженнями Т. Шаповалової, сучасна соціальна мережа є доволі складним конструктом, у якій формат зв'язків, відносин і взаємодій визначається, передусім, соціальним статусом, спільними інтересами її членів, розмірами і ступенем її розвитку.

Т. Шаповалова зазначає, що це призводить до нерівномірності та викривлень у мережевих зв'язках, відносинах і взаємодіях, та, як наслідок, зумовлює різні обсяги накопичення цього виду капіталу її членами. Виходячи з цього, соціальні мережі можна класифікувати або як відкриті, в яких акумулюється позитивний соціальний капітал, або як закриті, в яких генерується негативний соціальний капітал. У відкритих соціальних мережах відбувається так зване bridging, що призводить до обміну інформацією між її членами, є прозорим, спонукає до спільних дій. Соціальний капітал, який генерується в закритих соціальних мережах, у так званих «групах Олсона», зумовлює поширення в економіці, повсякденному суспільному житті корупції, економічної дискримінації, утворення та функціонування протекціоністських утворень, монополю-олігархічних угруповань, що спотворюють конкуренцію, лобіюють вузькі корпоративні інтереси, «загарбують» ринки, порушують умови ринкової економіки тощо. Іншими словами, негативний соціальний капітал може справляти негативний вплив на соціально-економічний розвиток, політичну стабільність, соціальну справедливість, деформу-

вати сфери життєдіяльності суспільства. Негативний соціальний капітал, який діє в закритих соціальних мережах, руйнує довіру до держави, «паралізує» спроможність громадянського суспільства протидіяти корупції та уповільнює соціально-економічний розвиток [6].

З огляду на це, постає питання, якими мають бути управлінські дії для досягнення спільної мети? Покладатися на виключно правову регуляцію суспільного життя невіправдано, бо навіть найдосконаліші закони не можуть зобов'язати громадян проявляти порядність, чесність, доброту та інші моральні якості, які надають людині гідність, а суспільству – гуманістичні засади свого буття. Отже, для запобігання демократизації суспільства треба орієнтуватися, з одного боку, на обмеження і ліквідацію джерел демократизації, з іншого боку, на посилення морального виховання громадян, визначення меж між демократією і всездозволеністю, між відкритістю суспільства і духовною експансією. Відкрите обговорення та обмін аргументами між громадянами дає можливість ставати співучасниками колективного вибору і користуватися демократичними процедурами. Отже, виникає необхідність мати індустрію моніторингу, соціологічного опитування, поширення громадської думки, що дає змогу забезпечити зворотний зв'язок, в межах якого суспільство узгоджує спільну позицію щодо тих чи інших реформ. Це, з одного боку, підвищує життєву активність та участь громадян у суспільному житті, з іншого боку, направляється на посилення взаємодії громадян і управлінських структур, що дає можливість впливати на процеси суспільного розвитку на основі колективної ідентичності і раціональної домовленості.

З цього приводу вважаємо цілком слушними аргументи Ф. Фукуями щодо ролі довіри в умовах розвитку постіндустріального інформаційного суспільства. Йдеться про те, що створення нової мережевої структури залежить від ступеня довіри і соціального капіталу, характерного в цілому для суспільства. Довіра виявляється у тому, що від інших членів суспільства очікується поведінка, яка буде передбачуваною,

чесною, уважною до потреб інших і узгодженою з загальними нормами. До таких норм Ф. Фукуяма відносить фундаментальні цінності, професійні стандарти, корпоративні кодекси поведінки і вважає, що, хоча можна визнати можливість співробітництва на підставі розумного егоїзму та правових механізмів, найбільш дієвими будуть організації, які мають під собою іншу основу: колектив, об'єднаний загальними етичними цінностями. Членам так-го колективу не потрібна детальна контрактно-правова регламентація їх відносин, оскільки існуючий між ними моральний консенсус є базисом їх взаємної довіри [5].

Отже, формування соціального капіталу визначається нами як нагальна управлінська проблема, яка має отримати належне відображення та врахування в управлінській діяльності.

Використовуючи можливості позитивного впливу соціального капіталу і протидіючи деструктивному впливу негативного соціального капіталу, можна вибудовувати певні управлінські стратегії щодо трансформації суспільства і формування нових суспільних інститутів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Незважаючи на дискусійність ролі соціального капіталу в суспільному розвитку, вважаємо важливим розуміти, що дефіцит соціального капіталу призводить до виникнення та поширення асоціальних явищ в Україні, нелегітимних соціальних відносин, деструктивних соціальних норм, поширення недовіри до держави та суспільних інститутів.

Як якісна характеристика українського суспільства соціальний капітал свідчить про рівень зв'язків та відносин між групами, об'єднаннями та спільнотами населення, що базуються на спільних нормах та цінностях, взаємній довірі, розгалужених соціальних мережах та зрілих громадянським традиціях. Накопичення соціального капіталу в Україні може відбуватися за умов адекватного ефективного управління, спрямованого на зменшення соціальної відчуженості та напруженості, стимулювання економічного зростання та підвищення рівня добробуту громадян.

Список використаних джерел:

1. Бурдье П. Формы капитала. // "Экономическая социология" Т. 3, № 5, 2002, С. 66.
2. Довіра громадян України до суспільних інститутів. Результати соціологічного дослідження // URL: razumkov.org.ua/uploads/.../2018_06_press_release_ua.pdf.
3. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С. 121–139.
4. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. [Текст] / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
6. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації: монографія /

Т.В. Шаповалова. – Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 360 с.

7. Lin, N. Conceptualizing Social Support [Text] / N. Lin, A. Dean & W. Ensel (Eds) // Social Support, Life Events, and Depression, 1986. P. 17–30.

References:

1. Bourdieu P. (2002), "Forms of capital" [Ekonomicheskaya sotsiologiya] Vol. 3, Issue 5, pp. 66.
2. Razumkov Centre (2018), "Trust of Ukrainian citizens to public institutions. Results of sociological research", available at: // URL: razumkov.org.ua/uploads/.../2018_06_press_release_ua.pdf, (Accessed 4 april 2018)
3. Coleman J. (2001), , "Capital Social and Human" *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'*, Vol. 3. - pp. 121–139
4. R. D. Patnam, R. Leonardi, R. Y. Nanetti (2001), *Tvorenniya demok-ratiyi. Traditsiyi hromads'koyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi*, [Creation of Democracy. Traditions of social activity in modern Italy], Osnovy, Kyiv, Ukraine
5. Fukuyama F. (2004), *Doveriye: sotsial'nyye dobrodeteli i put' k protsvetaniyu*, [Trust: social virtues and the path to prosperity], Yermak, Mosqow, Russia
6. Shapovalova T.V. (2016), *Sotsial'nyy kapital: teoretychni zasady ta stratehiyi transformatsiyi: monohrafiya*, [Social Capital: Theoretical Foundations and Strategies for Transformation: Monograph], SNU, Syevyerodons'k, Ukraine.
7. Lin, N. (1986), "Conceptualizing Social Support. Dean & W. Ensel." Social Support, Life Events, and Depression Pp. 17–30.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2020 р.